

A. RUŽĖ

DABARTINĖS LIETUVIŲ LITERATŪRINĖS KALBOS LAIKO KONSTRUKCIJOS SU KILMININKU IR PRIELINKSNIAIS

0. ĮVADINĖS PASTABOS

0.1. Dabartinėje lietuvių literatūrinėje kalboje laiko konstrukcijos¹, kurių pagrindinis dėmuo – veiksmažodžio forma, o priklausomasis – daiktavardžio ar daiktavardiškai vartojamo žodžio kilmininkas su prielinksniais, yra gana produktyvios, gausiai vartojuamos ir pasižymi nemažu reikšmių įvairumu. Šiaip jau kilmininkas be prielinksnių laiko konstrukcijoms sudaryti vartojamas labai ribotai – tik prie veiksmažodių su neigiamu priešdéliu *ne-*, pvz.: *Valandos nepasėdi be darbo* (Grl). Tokiais atvejais priklausomoju dėmeniu einantis daiktavardis paprastai dar pabrėžiamas neigiamomis dalelytėmis *né*, *nei*, pvz.: *Neišbuvau né mėnesio*, – *spjoviau ir išėjau* (BilR₁ I 79); *Tik pasiimk ir skrynią, nei valandėlės nenoriu laikyti jos savo namuose!* BalčAP 163.

Laiko konstrukcijų su kilmininku ir prielinksniais pagrindinis dėmuo leksiškai neribotas – juo gali eiti įvairiausią reikšmių veiksmažodžiai. Priklasomajį dėmenį, kaip matysime toliau, gali sudaryti ne tik daiktavardžių, bet ir daiktavardiškųjų įvardžių, o tam tikrais atvejais ir skaitvardžių kilmininkas su prielinksniais.

Laiko konstrukcijų su kilmininku ir prielinksniais vienas svarbiausių struktūrinių elementų yra prielinksnis. Tad pirmiausia pravartu trumpai pasiaiškinti, koki gramatinij ir leksinių vaidmenų prielinksnis atlieka apskritai konstrukcijoje.

0.2. Kalbinėje literatūroje dėl prielinksnio gramatinij ir leksinių savybių nėra vienigos nuomonės. Be abejo, vienokiomis specifinėmis ypatybėmis pasižymi analitinių, kitokiomis sintetinių kalbų prielinksniai, bet tiek vienu, tiek kitu atveju prielinksniai turi daug ir bendrų bruožų. Vienas toks pagrindinių prielinksnių bruožų yra tai, kad jie, kaip ir kiti tarnybiniai žodžiai, konstrukcijoje nėra savarankiški sintaksiniai vienetai (plg. И. И. Мещанинов 1945 : 295), o atlieka tik tarnybinę sintaksinę funkciją, reiškia tam tikrą žodžių sintaksinių ryšį (žr. A. Dauzat 1947: 343; В. Н. Ярцева 1955 : 440; Е. Т. Черкасова 1967: 11; В. Г. Адмони 1973 : 6).

Lietuviai kalbos (žr. Lietuviai kalbos gramatika, 1965: 38; 1971: 577), kaip ir kitų kalbų (plg. В. В. Виноградов 1972 : 531; Грамматика современного русского литературного языка 1970: 311; Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika 1959 : 720; Сучасна українська літературна мова 1969: 474; S. Szober 1966: 104; Die deutsche Sprache 1970 : 904–905), prielinksniai rodo daiktavardžio ar daiktavardiškai vartojamo žodžio sintaksinius santykius su kitais

¹ Laiko konstrukcijomis arba tiesiog konstrukcijomis čia vadinami laiko santykius reiškiantys žodžių junginiai.

savarankiškais žodžiais. Laiko konstrukcijose prielinksniai žymi daiktavardžio, daiktavardiškojo įvardžio, o kartais ir skaitvardžio sintaksinių santykį su veiksmažodžiu, pvz.: *pamatė* ← *po pietų*, *ateisiu* ← *pirma tavęs*, *sutemo* ← *po septynių*.

0.3. O koks prielinksnio santykis su daiktavardžio ar daiktavardiškai vartojamo žodžio linksniu?

Lingvistinėje literatūroje labai dažnai pabrėžiamas prielinksnio ir linksnio sintaksinių funkcijų tapatumas (plg. A. M. Пешковский 1956: 40; W. Schmidt 1967 : 125; Ch. J. Fillmore 1968 : 15; T. A. Репина 1968: 92), prielinksnis laikomas formantu (И. И. Мещанинов 1945 : 296), tam tikra morfema, prilygstančia linksnio galūnei (J. Kuryłowicz 1960 : 132, 134–135, 143; J. Kilius 1974 : 52). V. Vinogradovas, kalbėdamas apie rusų kalbos prielinksnius, pažymi, kad prielinksnių reikšmę abstraktėja, darosi paňaši į linksnių prefiksų reikšmę (1972 : 546), kad gramatinės raiškos krūvis nuo linksnio formos pereina prielinksniui (1972 : 140). Ne vienas kalbininkas nurodo, kad prielinksnis papildo, patikslina linksnio reikšmę (žr. A. A. Шахматов 1941 : 275 – 276; R. Jakobson 1936 : 246; A. Dauzat 1947 : 343; B. B. Виноградов 1972 : 531; B. M. Никитевич 1963 : 78 – 79). Antra vertus, prielinksninėje konstrukcijoje negalima įžiūrėti savarankiškos linksnio reikšmės, linksnio formą traktuoti atsietai nuo prielinksnio (plg. A. B. Исаченко 1954 : 132 – 134), pavyzdžiu, prielinksninės konstrukcijos *atėjo po pietų* prielinksnis *po* su kilmininku sudaro sintaksinį vienetą, reiškiantį laiką, o linksnių konstrukcijos *atėjo pietų* kilmininkas žymi tikslą. Šiame straipsnyje laikomasi to požiūrio, kad prielinksnis savo sintaksinė funkcija yra artimas linksnio galūnei, kad jis su linksniu sudaro sintaksinį vienetą, kuris funkcija ir reikšme prilygsta savarankiškam linksniui, plg.: *kalbėjo per susirinkimą* ir *kalbėjo susirinkime*, *palijo per vidudienį* ir *palijo vidudienyje*.

0.4. Nors prielinksnis sintaksinės funkcijos požiūriu iš esmės ir nesiskiria nuo linksnio galūnės, bet yra ne morfema, o atskiras žodis, tiesa, ne savarankiškas, bet tarnybinis žodis. Tad ar prielinksnis turi leksinę reikšmę? Ar laikytinas jis konstrukcijos savarankišku leksiniu elementu?

Literatūroje dėl prielinksnio leksinės reikšmės vyrauja du požiūriai. Vieni kalbininkai pripažista tik sintaksinę prielinksnio funkciją (Ф. Ф. Фортунатов 1956 : 169 – 170; A. A. Шахматов 1941 : 281; A. M. Пешковский 1956 : 39 – 40; Л. В. Щерба 1974: 82; И. И. Мещанинов 1945 : 295; J. Kuryłowicz 1960 : 132, 134 – 135, 143), kiti pažymi, kad prielinksniui, be gramatinės reikšmės, būdinga ir stipresnė ar silpnės leksinė reikšmė (B. B. Виноградов 1972: 531; B. Н. Ярцева 1955 : 440; А. И. Смирницкий 1957 : 88; Е. Т. Черкасова 1967 : 11 – 15; B. M. Жирмунский 1961 : 4; Г. В. Царева 1969 : 38). Akademinėje gramatikoje nurodoma, kad prielinksniai savarankiškos leksinės reikšmės neturi (Lietuvių kalbos gramatika 1971 : 577). Jų, kaip ir apskritai tarnybinių žodžių, leksinė reikšmė sutapusi su gramatinė reikšmė (Lietuvių kalbos gramatika 1965 : 32) ir atskleidžia žodžių junginiuose, kuriuose prielinksniai vartojami (Lietuvių kalbos gramatika 1971 : 577). Šiame darbe prielinksniai taip pat nelaikomi savarankiškais laiko konstrukcijų leksiniai vienetais, o kalbant apie prielinksnių laiko konstrukcijų leksinę sudėtį, į juos neatsižvelgiama: laiko konstrukcijos, kurių tų pačių daiktavardžių linksnių formos sutampa, o tesiskiria tik prielinksniai, pvz.: *ateisiu už valandos*, *ateisiu po valandos*, yra tik skirtinos gramatinės sandaros, bet tos pačios leksinės sudėties.

0.5. Dabartinėje lietuvių literatūrinėje kalboje laiko konstrukcijoms sudaryti su kilmininku vartojami šie prielinksniai: *arti*, *be*, *gale*, *iki*, *iš*, *iš po*, *lig(i)*, *netoli*, *nuo*, *nuo – iki*, *nuo – lig(i)*, *pabaigoj(e)*, *pirm(a)*, *po*, *pradžioj(e)*, *rie*, *pusėj(e)*, *pusiau*, *tarp*, *už*, *vidur(y)*, *viduryj(e)*.

Toliau ir apžvelgsime laiko konstrukcijų su šiais prielinksniais² gramatinę sandarą, leksinę sudėtį, sintaksines reikšmes ir vartosenos polinkius.

² Kadangi apie laiko konstrukcijas su prielinksniais *arti*, *netoli* ir *pirm(a)* kalbėta jau anksčiau (žr. A. Ružė 1971: 10 – 12; 1972: 41 – 46), šiame straipsnyje jos nebeaptariamos.

1. KONSTRUKCIJOS SU PRIELINKSNIU *be*

1.1. Konstrukcijos su prielinksniu *be* ir kilmininku reiškia veiksmą ir jo realizavimo laiką. Laiko reikšmė beveik visada turi ryškų sąlygos ar nuolaidos reikšmės atspalvį. Literatūrinėje kalboje šios konstrukcijos gana retos.

Pagrindinį jų dėmenį dažniausiai sudaro tiesioginės nuosakos būsimojo laiko ir liepiamosios nuosakos veiksmažodžių formos. Vyrauja konstrukcijos su veiksmažodžiais, turinčiais neigini *ne-*.

Priklausomuoju dėmeniu dažniau eina laiko sąvokas žymintys daiktavardžiai, iš kurių gausiau vartojami paros dalių, metų laikų ir laiko mato vienetų pavadinimai.

Taisykis nesitaises, be vakaro vis neišvažiuosi. JablRR I 649. Be rudens neparavažiuosiu. ŽiugdLKG II 34. Be šeštadienio nebaigs rugių. Ut. Atskélė da be šviesos (neprašvitus). LKŽ₁ I 702.

Konstrukcijos su laiko mato vienetų pavadinimais turi dar kiek kitokių reikšmės atspalvių: jomis pasakomas veiksmas ir laiko kiekis, kuriam praėjus gali būti realizuojamas tas veiksmas.

Be pusvalandžio negerk. Dov. Be poros valandų nebaigs kulti. GrL.

2. KONSTRUKCIJOS SU PRIELINKSNIAIS *gale, pabaigoj(e), pradžioj(e), pusėj(e), pusiau, vidur(y), viduryj(e)*

2.1. Prie aiškių prielinksnių paprastai skiriamas tik *pusiau* ir *vidur(y)*, *viduryj(e)* (J. Endzelins 1971 : 500; J. Jablonskis 1957 : 664, 667; P. Bütėnas 1930 : 138–139; Lietuvių kalbos gramatika 1971 : 605–606). *Gale, pabaigoj(e), pradžioj(e)* ir *pusėj(e)* atskirai kaip prielinksniai neiškeliami. Tačiau akademinėje gramatikoje pažymima, kad šitokie žodžiai „savo funkcija prie prielinksnių priartėja“ (Lietuvių kalbos gramatika 1971 : 581). Iš tikrujų jie nei vartosena, nei reikšme niekuo nesiskiria nuo *vidur(y)*, *viduryj(e)*. Todėl tais atvejais, kai vartojamai daiktavardžio kilmininko prepozicijoje, šiame straipsnyje jie, kaip ir *pusiau*, *vidur(y)*, *viduryj(e)* laikomi prielinksniais.

2.2. Konstrukcijos su šiais prielinksniais reiškia veiksmą ir jo periodą (a) ar įvykimo momentą (b), destis kurio – eigos ar įvykio veikslo veiksmažodis.

Priklausomuoju dėmeniu eina laiko sąvokas arba procesus žymintys daiktavardžiai.

Kalbami prielinksniai dar tebeturi aiškią leksinę reikšmę, todėl kartu tiksliai nurodo, kurioje daiktavardžiu žymimo laiko tarpo atkarpoje vyksta ar įvyksta veiksmas.

a) *O pradžioj ir pabaigoj mokslo metų [...] rekolekcijos trukdavo 3–5 dienas. Myk-PutR III 12. Bégdavo iš bažnyčios vidury mišių. SimonR I 117. Viduryje dienos niekus paistai. BorBM 92.*

b) *Tėvą Kazys palaidojo gale tos pat savaitės. VaižgRR I 225. Pabaigoj metų sudegė Bukontas. Vkš. Ne staiga stoja kelias pradžioje žiemos. KatkR 245. Pusiau pusryčių iš pelkių parskridęs gandras jokiu būdu nedriso nusileisti į lizdą. VienAS 31. O dabar vidury vasaros paliko mus be skerdžiaus. KrėvŠP 235. Aš nusidirbsiu sunkius darbelius vidur šviesios dienelės. JD₁ 32.*

Pasitaiko konstrukcijų ir su skaitvardžiais, kurie tuo atveju paprastai reiškia valandas.

Paskutinis garlaivis išplaukia pusėj aštuoniu. VenclGD₁ 542. Pradēsime pusiau dešimtos. BalkS 204.

2.3. Laiko konstrukcijoms sudaryti prielinksnis *pusiau* pavartojaamas ir su galininku.

Pusiau septintą valandą skambindavo mišių. Myk-PutAŠ 8.

3. KONSTRUKCIJOS SU PRIELINKSNTIAIS *iki*, *lig(i)*

3.0. Dabartinėje literatūrinėje kalboje laiko konstrukcijose šie prielinksniai eina tik su kilmininku (žr. Lietuvių kalbos gramatika 1971 : 592). Senesniuose raštuose ir tarmėse vartojama ir su kitais linksniais – dažniausiai su naudininku bei įnagininku (plg. A. Bezzenger 1877 : 244; E. Fraenkel 1929 : 241; P. Būtėnas 1930: 76 – 77; Z. Zinkevičius 1966: 419 – 420; J. Palionis 1967: 176 – 177).

Laiko reikšmės konstrukcijų kilmininkas su prielinksniais *iki*, *lig(i)*, kaip ir kitų reikšmių konstrukcijų kilmininkas su įvairiais prielinksniais, „nerodo polinkio stabarėti ar prieveiksmėti“ (K. Ulvydas 1964 : 24).

Pagal reikšmę laiko konstrukcijos su prielinksniais *iki*, *lig(i)* čia skiriamos į dvi pagrindines grupes: 1) konstrukcijas, reiškiančias veiksmą ir galinę jo laiko ribą, ir 2) konstrukcijas, reiškiančias veiksmą ir apytikrę jo trukmę.

3.1 Konstrukcijos, reiškiančios veiksmą ir galinę jo laiko ribą

3.1.1. Šios reikšmės konstrukcijos su prielinksniais *iki*, *lig(i)* ir kilmininku yra atitinkamų konstrukcijų su prielinksniu *nuo* ir kilmininku bei konstrukcijų su prielinksniu *iš* ir kilmininku, reiškiančių veiksmą ir pradinę jo laiko ribą, sintaksinių antonimai. Jos sudaromos su abiejų veikslų veiksmažodžiais. Vyrauja konstrukcijos su eigos veikslo veiksmažodžiais.

Priklasomuoju dėmeniu gali eiti gana įvairių leksinių reikšmių daiktavarðžiai, taip pat daiktavardžikieji įvardžiai, o tam tikrais atvejais ir skaitvardžiai.

3.1.2. Kalbamos reikšmės konstrukcijoms sudaryti be pažyminių vartojama dauguma laiko sąvokas reiškiančių daiktavardžių (išskyrus 3.1.7. ir 3.2.1. nurodymus atvejus). Produktyviausios yra konstrukcijos su paros dalį, metų laiką, valgymo meto, švenčių, savaitės dieną, mėnesių ir pan. pavadinimais.

Bet lauksiu vis tiek aš *lig* ryto tavęs. BinkRn 41. Gaudio vėžius *iki* pusiau-nakčio. KrėvRg 163. Beveik *iki* aušros mirksėjo žiburus. LzPR II 52. Tad aš kirtau *lig* pavasario. Pkl. Iki žiemos jaunikliai spėja užsiauginti sparnus. IvanAŽP 224. Taip jie ligi priešpiečių kirtosi. BorJPK 100. Lig sekminių nemesk kailinių. Šk. Lig užgavenių vaikų būna nedaug. KatkR 247–248. Povilai, aš visa padariau ir sutvarkiau, kad tavo malūnas iki sekmadienio būtų pasiruošęs milti. JankKK 126. Ar tu norësi mušt iki spalio: iki darbai nemudirbt? Gud-GuzR V 21. Užteko duonos tik *lig* vasario. RdN. Belaimiai, kas traukia neturto kelio: juo pradedą eiti mažu vaikeliu ir eina kasdien *lig* senatvės. JanR I 251. Jos (sulos) užtekadavo ligi rugiapjūtės. Myk-PutR VII 296. Lubos liks iki atostogų nebalytytos. VaižgRR II 445. Man tai tik iki turgadienio pritraukti... BaltR II 36. Iki neolito žmonės įrankius gamindavosi, skaldydami ir retušuodami akmenį. LAB 54.

3.1.3. Be laiko sąvokų pavadinimų, šioms konstrukcijoms sudaryti vartojami ir kitų leksinių reikšmių daiktavardžiai – dažniausiai žymintys procesus, veiksmus ir asmenis.

Iki žydėjimo augalas pasinėrės vandenye. F II 112. Ir duonos iki naujos kūlės užteksią. LKŽ VI 824. Ligi vedybų gyvenau su ja bendrabuty. DovŽE 358. Iki pat šalčių [...]jis gyvena ant kranto. MarukŽŠG 19. Bet sena pravardė prilipo ir laikėsi jo iki mirties. KrėvRg 7. Iki Galilėjaus [...] Žemė vis tiek skyresi nuo kitų planetų. SlavénSS 91. Iki Pužo čia gyveno Janai. GrL. Pavasariais visuomet jau duoneliaudavo, skolindamasis iš turtingųjų iki šviežio derliaus. CvR IV 329. O ligi rugienų mažai žasiukų te likdavo. KatkR 78. Iki universiteto mokiausi Marijampolės gimnazijoje (tsp.).

3.1.4. Konstrukcijos, kurių veiksmažodis reiškia arba suponuoja judėjimą, o priklausomuoju dėmeniu eina vietų ar daiktų pavadinimai, yra pereinamos: turi laiko-vietos reikšmę.

Gerai, aš pakentėsiu iki kito šaltinio. BalčGP₁ 29. *Barborą [žasinas] džiaugdamos lydėjo ligi prieangio durų.* KatkR 114–115. *O atsisveikinančios palydėjo mokytoją iki vartų.* BaltrPS 69. *Iki Dubysos mes nebeužjosim nė vienos sodybos.* VienR IV 9. *Ligi namų éjo tylèdami.* Myk-PutR VII 122.

3.1.5. Palyginti negausiai sudaroma konstrukcijų su daiktavardiškaisiais, paprastai asmeniniaisiais, įvardžiais.

Betgi iki mūsų tomis ganyklomis naudojosi ponas Siesickis. VienR V 24. *Gamta atkakliai éjo prie žmogaus ir neperbrauké viso to, ką sukûrè iki jo.* MarcinPKJ 108.

3.1.6. Tiek šnekamojoje, tiek raštų kalboje pasitaiko konstrukcijų, kurių priklausomuoju dėmeniu eina kelintinis skaitvardis, o daiktavardis nepasakytas, bet jis aiškus iš konteksto ar kalbos situacijos. Paprastai nepasakomi daiktavardžiai diena, valanda, metai.

Kad bùtų užžvyruota, atlikta iki penkioliktos. CvR VIII 125. *Ligi dyvliktos jie kriuksi, o paskui pavirsta jaunikaičiais.* SajJPK 166. *Lig keturiadasdešimtuę tu kitaip šnekéjai.* Vkš.

Tam tikros valandos reikšme kartais, ypač šnekamojoje kalboje, pavartojamasis ir vienas kiekinis skaitvardis.

Lig septynių reik išeiti. Jnš.

3.1.7. Laiko mato vienetus, neapibrėžtą laiko kiekį, bendras laiko sąvokas žymintys daiktavardžiai, taip pat žodžiai galas, pabaiga, pradžia, pusė, vidurys veiksmą ir galinę jo laiko ribą reiškiančią konstrukcijų priklausomąjį dėmenį sudaro, eidami su būtinais pažyminiiais.

Ligi rugpjūčio ménésio stovës. Žg. Iki 1939 metų tai buvo mažai kam žinomas užkemsys. SruogR V 19. *Lizdas buvo kraunamas iš ryto ligi 11 – 12 val.* IvanLP III 78. *Ji (pilis) taip pat buvo gotikinė ir tokia išstovėjo iki XVI a.* LI I 249. *Tylomis išstovėjo Gruodis ligi paskutiniojo akimirksnio.* GuDGuzR V 359. *Savo vaikų nepalieka jie iki paskutinio momento.* IvanAŽP 243. *Žalvario dirbinių ir žalvario žaliavos iki mūsų eros į Lietuvą patekdavo palyginti labai nedaug.* LAB 105. *Ligi to termino dvarų samdiniai ir valstiečiai pasiliaika ponų valdžioje.* Myk-PutR VI 18. *Iki to laiko aš jo niekada nebuvau matęs.* MarukŽŠG 9. *Kuršenuose ir Viešniuose puodininkyste ligi pastarųjų laikų verčiasi ištisos šeimos.* LEB 164. *Ligi ménésio galio tikėjomës atidirbsią.* Kv. *Kiaušinius intensyviausiai deda gegužës viduryje iki pusës birželio.* IvanLP II 21. *Ligi pat vasaros vidurio užtekome bulbių.* Jnš.

Su būtinu pažyminiu paprastai eina ir daiktavardis diena.

Dar iki rugpjūčio 7 dienos ši pora kranklių tebevedžiojo savo vaikus. IvanLP III 179. *Iki vakar dienos nebuvu mūs né sykio didélesnis kareivių bûrys aplankęs.* PetkKMD 111.

Šio daiktavardžio junginys su pažyminiu kalbamose konstrukcijose gana dažnai jau yra apstabarėjės ir ijięs prieveiksmiams *lig(i)* šiol, iki šiol artimą reikšmę, plg:

Ir ligi šios dienos stebisi Mataušas, kaip jis gyvas liko. BiLR I 169. *Šiltesnio ir švelnesnio klimato už atlantinę daugiau iki mūsų dienų nera buvę.* LI I 6.

Visų aukščiau aptartų konstrukcijų daiktavardžio pažyminiu gali eiti įvairių kalbos dalių žodžiai, išskyrus kiekinius skaitvardžius ar juos pavaduojančius žodžius. Išimtį sudaro tie atvejai, kai daiktavardžiu kartu su kiekiniu skaitvardžiu nusakomas kieno nors amžius (plg. 3.2.1.).

Vaikas augo iki trejų metų ir mirė. LzPR VII 141. *Tarnavau lig pat aštuoniolikos metų.* Mžk. *Išgyveno ligi trijų savaičių.* GrL.

3.2. Konstrukcijos, reiškiančios veiksmą ir apytikrę jo trukmę

3.2.1. Konstrukcijų su prielinksniais *iki*, *lig(i)* apytikrės trukmės reikšmė yra glaudžiai susijusi su galutinės laiko ribos reikšme. Prielinksnių *iki*, *lig(i)* teikiamas apytikrumo atspalvis palyginti su kitų prielinksnių (*apie*, *art*, *netoli*) yra gana silpnas. Dėl to įmanomos ir sudaromos konstrukcijos, i kurių sudėtį įeina net neapibréžtą kiekį žymintys žodžiai.

Apskritai šios reikšmės konstrukcijos dabartinėje kalboje gana retos ir dažniausiai sudaromos su laiko mato vienetų pavadinimais, kurie gali eiti tiek vieni (a), tiek su kiekį žyminčiu žodžiu (paprastai kiekiniu skaitvardžiu ar skaitvardiškuoju įvardžiu) (b).

a) *Lig mėnesio reikėjo gerti vaistus.* Šts. *Šitokią temperatūrą bakterijos gali išlaikyti iki paros* (trš.). Čia viščiukai auginami iki mėnesio (tsp.).

b) *Kai kurios antys pasinėrusios vandenye gali išbūti net ligi 15 minučių.* MastTZ 479. *Taip vaistai vartojami iki kelių mėnesių, kol visiškai užgyja žaizda* (trš.). *Kaltininkai gali būti nubausti laisvės atėrimu ligi kelių parų* (tsp.). *Tokioje būklėje jie gali išbūti iki 21 dienos.* IvanPP 172. *Paprasčiausia mūsų rūšis, naminė pelėda, peri iki 30 dienų.* IvanAŽP 288.

Šios reikšmės konstrukcijos su prielinksniais *iki*, *lig(i)* ir kilmininku yra sinonimiškos atitinkamoms konstrukcijoms su prielinksniu *apie* ir galininku bei konstrukcijoms su prielinksniais *art*, *netoli* ir kilmininku (žr. A. Ružė 1971: 10–12).

4. KONSTRUKCIJOS SU PRIELINKSNIU iš

4.0. Prielinksnis *iš* su kilmininku laiko reikšme mūsų raštuose vartojamas iš seno. Dabartinėje literatūrinėje kalboje laiko konstrukcijos su šiuo prielinksniu nelabai produktyvios, sudaromos išimtinai su laiko sąvokas žyminčiais daiktavarðžiais (plg. M. Čaikauskas 1959: 40). Neretai šių konstrukcijų prielinksnis *iš* su daiktavarðžio kilmininku jau yra labai artimas prieveiksmui arba visai perėjęs į prieveiksmio kategoriją (žr. P. Bütėnas 1930: 78; K. Ulvydas 1964: 15–16; Lietuvių kalbos gramatika 1971: 464–466).

Pagal reikšmę konstrukcijos su prielinksniu *iš* skirtinos į dvi pagrindines grupes: 1) konstrukcijas, reiškiančias veiksmą ir pradinę jo laiko ribą, 2) konstrukcijas, reiškiančias veiksmą ir jo periodą ar įvykimo momentą. Tačiau labai aiškių formalų ribų tarp šių konstrukcijų reikšmių nėra.

Nemaža įtakos konstrukcijų reikšmei gali turėti ir kontekstas (žr. 4.2.1.), kuriame jos vartoamos, ypač tuo atveju, kai jų priklausomuoju dēmeniu eina paros dalijų ir metų laikų pavadinimai.

4.1. Konstrukcijos, reiškiančios veiksmą ir pradinę jo laiko ribą

4.1.1. Veiksmą ir pradinę jo laiko ribą reiškiančios konstrukcijos su prielinksniu *iš* ir kilmininku yra atitinkamų konstrukcijų su prielinksniais *iki*, *lig(i)* ir kilmininku sintaksiniai antonimai. Pagrindinių jų dēmenų dažniausiai sudaro eigos veikslų veiksmažodžių, ypač esamojo laiko, formos, o įvykio veikslų – tik sudurtinės formos ir dalyviai. Konstrukcijos su įvykio veikslų veiksmažodžių vientisinėmis asmenuojamosiomis formomis dažniau reiškia veiksmą ir jo įvykimo momentą (žr. 4.2.1.).

Konstrukcijų su prielinksniu *iš* pradinės laiko ribos reikšmę sakinyje sustiprina dalelytė *pat*, kuri šiaisiai atvejais po prielinksnio gana dažnai vartojama (žr. Lietuvių kalbos gramatika 1971: 594).

P. Būtėnas, kalbėdamas apie prielinksnio iš vartojimą laiko reikšme, nurodo, kad „pradėtinis veiksmo momentas yra vidury laiko tarpo, pažymėto kilmininku“ (1930: 78). Čia reikalingas patikslinimas. Pradinis veiksmo laiko momentas yra daiktavardžiu pasakyto laiko tarpo ribose, bet nebūtinai jo viduryje: pradinis veiksmo laiko momentas gali būti tiek daiktavardžiu pasakyto laiko tarpo pradžioje, tiek viduryje, tiek gale ar kitame kuriame jo taške – to nei prielinksnis, nei daiktavardis nerodo, plg.:

Iš pat vakaro šveitėmės ir tvarkėmės. CvR₁ II 274. Jis jau iš vaikystės toks suglebės. Grl.

4.1.2. Kalbamosios reikšmės konstrukcijoms sudaryti dažniausiai vartojami paros dalių (*rytas, diena, naktis, vakaras*), metų laikų (*vasara, žiema, rudo, pavasaris*) ir žmogaus amžiaus periodų pavadinimai.

Pavalgiusi esu iš dienos – nenoriu vakarienės. Šts. *Man galva iš nakties skauda.* Als. *Iš nakties gražiai pašalę.* SruogR V 112. *Kieno raženos iš rudens neapartos?* Jūrkūno! GricŽ 40. *Iš žiemos suvažinėti keliai.* LastUD 6. *Labai kelio nebuvo iš žiemos.* Stk. *Iš mergystės dar du sijonu turiu.* Skdv. *Apie tą slankią iš senovės dar pasaką išlikę.* MačAD 76.

Gana retos šios reikšmės konstrukcijos su laiko mato vienetų pavadinimais. Šiuo atveju daiktavardis visada turi struktūriskai būtiną pažyminių.

Sie atsiminimai kyla iš 13–16 mano amžiaus metų. Myk-PutR VII 258. *Pilies griuvėsiai išlikę iš XVI amžiaus* (trš.).

Kiek dažniau vartojamos konstrukcijos su daiktavardžiu *laikas*, kuris irgi visada eina su pažyminiu ir sudaro su juo apstabarėjusį jungini.

Stiprieji akmeniniai mūrai stovi iš švedų laikų. SimonAŠL 89.

4.1.3. Konstrukcijos su prielinksniu iš, reiškiančios veiksmą ir pradinę jo laiko ribą, visada yra sinonimiškos tos pačios leksinės sudėties prielinksnio *nuo* konstrukcijoms (žr. 6.1.). Konstrukcijos su prielinksniu iš vartojamos, kai norima aiškiai pabrėžti, jog veiksmas būtinai prasideda daiktavardžiu pasakomo laiko ribose. O konstrukcijų su prielinksniu *nuo* reikšmė universalesnė: veiksmas gali prasidėti tiek daiktavardžiu pasakomo laiko ribose, tiek tam laikui pasibaigus, plg.:

Nuo pat jaunystės jau turėjau nemažą tėvų paliktą turą. BalčTVN₁ 123. *Nuo pat ryto miestelis jau knibždėte knibžda.* KrėvRg 59–60. *Nuo rudens burnoj šapelio neturėjo.* BaltPV II 346. *Aš jūs stebiu nuo pirmos dienos.* Myk-PutR III 46. *Broliai vargdieniai dejuoja nuo senų laikų.* MairPB₁ 21.

4.2. Konstrukcijos, reiškiančios veiksmą ir jo periodą ar įvykimo momentą

4.2.1. Veiksmą ir jo įvykimo momentą reiškiančių konstrukcijų pagrindiniu dėmeniu dažniausiai eina įvykio veiklo veiksmažodžių vientisinės asmenuojamosių formos. Tą pačią reikšmę turi konstrukcijos, kurių pagrindinių dėmenų sudaro eigos veiklo veiksmažodžių bendratis su fazinių veiksmažodžių (*baigt, nustoti* ir pan.) formomis (pvz.: *iš vakaro nustojo lyti, iš pavasario baigė skusti*). Retesnės konstrukcijos, reiškiančios veiksmą ir jo periodą, sudarytos su eigos veiklo veiksmažodžiais. Pastarosios reikšmės konstrukcijos niekada nesudaromos su esamojo laiko veiksmažodžių formomis.

Veiksmą ir jo periodą (a) ar įvykimo momentą (b) reiškiančių konstrukcijų priklausomuoju dėmeniu eina paros dalių (paprastai *rytas, vakaras, naktis*) ir metų laikų pavadinimai.

a) *Negirk dienos iš ryto, o mergaitės pries ištakant.* PP 215. *Iš pavasario jis mylėjo daug už save vyresnę Baltažiedę.* VienR I 365.

b) *Iš ryto iškūlė du rugių klodus.* Mšk. *Dar iš vakaro vadeles pamerkė.* BaltPV I 88. *Arkliai buvo menki, o iš nakties palijo.* Myk-PutAŠ₁ II 152. *Iš pavasario daržai išdžiūvo.* Vkš. *Nubrido prie malų rietuvės, sukirstos iš rudens.* BaltPV II 359.

Kilmininkas su prielinksniu iš aiškiausią veiksmo periodo (a) ar jo įvykimo momento (b) reikšmę turi tuose sakiniuose, kuriuose, be kilmininko su prielinksniu iš, yra dar kitų tos pačios reikšmės linksnį ar prieveiksmių, siejamų su tuo pačiu ar vienarūšiškai vartojuamu kitu veiksmažodžiu.

a) *Iš vakaro ir rytmetį, lydėdama jau į stotį, vis meldė pasilikti.* ŽemR IV 221. *Sukrypo Vincas visai: iš rudenio kojas gėlė gėlė, o dabar – rankas.* Srv.

b) *Kad taip man, išarčiau iš rudens, pavasarį pereičiau su drapaku...* BaltR I 11.

Kalbamų reikšmių konstrukcijų daiktavardžių kilmininkas su prielinksniu iš yra labiausiai priartėjės prie prieveiksmio (plg. K. Ulvydas 1964: 15–18).

4.2.2. Konstrukcijos su prielinksniu iš ir kilmininku, reiškiančios veiksmą ir jo įvykimo momentą, yra sinonimiškos tos pačios reikšmės daug rečiau vartojamoms konstrukcijoms su prielinksniu nuo ir kilmininku (pavyzdžiu žr. 6.2.1.). (Veiksmą ir jo periodą reiškiančių konstrukcijų su prielinksniu nuo ir kilmininku iš viso nesudaroma.)

Be to, konstrukcijos su prielinksniu iš ir kilmininku, reiškiančios veiksmą ir jo periodą (a) ar įvykimo momentą (b), visada yra sinonimiškos atitinkamoms konstrukcijoms su galininku ir konstrukcijoms su vietininku. Jų periodo ar įvykimo momento reikšmė visada aiški, nedviprasmiška.

Dabartinėje literatūrinėje kalboje gausiausios yra sinonimiškos konstrukcijos, sudarytos su kalbamų daiktavardžių galininku (tik daiktavardžio *vakaras*, einančio be pažyminio, dažniau vartojanamas ne galininkas, o vietininkas).

a) *Su kuo per tvorą rytą prie namų kuždėjais?* SruogR III 10. *Visi ūkininkai varžosi dabar pavasarį samdydami.* PetkKMD 472–473.

b) *Pakyla rytą nuo mūriuko Domininkėlis.* CvMS 64. *Atėjo [lapė] vakarą pas gaspadorių (=šeimininką).* Lt III 62. *Nakti būrelis lietaus perėjės.* ŽemR II 238. *Pavasarį išleido mane pas Babrą kiaulių ganyti.* ŽemR II 174. *Rudenį visos avys apsilakstė.* Jnš.

Sinonimiškos konstrukcijos su metų laikų pavadinimų ir žodžio *naktis* vi etininku, reiškiančios veiksmą ir jo periodą (a) ar įvykimo momentą (b), būdingesnės tarmėms, tautosakai. Pavartotos grožinės literatūros kūrinuose jos visada turi archaiškumo, tarmiškumo atspalvį. Konstrukcijoms su žodžių *rytas*, *vakaras* tokis atspalvis nebūdingas.

a) *Ryte ji bėgdavo į parduotuvę.* MarkPRL 133. *Ir dundėjo nakty mus sunki automašina.* VenclR I 162. *Pirma kitų nereikia pavasary sét.* Ds. Matai ja liekną, aukštą, kasančią pavasary daržely lysves. VenclPU 289.

b) *Išėjau ryte kręsti.* Dglš. *Sako, kad jos išliksdavo vakare arba ryte.* SimonOBT 96. *Pavasary kad ištrūks žirgas iš tvarto, tai kad nuveis (nueis), kojas viršum pamėtēdamas.* Rod (LKŽ VIII 106). *Rudenij ėmė žmonys (žmonės) kulti.* SlančSA 291.

5. KONSTRUKCIJOS SU PRIELINKSNIU iš po

5.1. Konstrukcijos su prielinksniu iš po ir kilmininku reiškia veiksmą ir laiką, kuriam pasibaigus tas veiksmas realizuojamas. Dabartinei literatūrinei kalbai jos beveik nebūdingos: tam reikalui vartojanamos sinoniminės konstrukcijos su prielinksniu po ir kilmininku (žr. 8.1.). Šios konstrukcijos labai neproduktyvios: kiek dažniau jų pasitaiko su žodžiais *naktis*, *žiema*, kartkartėmis su vienu kitu procesą žymintiu daiktavardžiu.

Medyje iš po nakties rasdavo raudoną vėliavą. CvR IV 289. *Iš po žiemos atkutusi musė atkakliai ropojo lango stiklu.* BaltrTK I 109. *Iš po kietos ir tvirtos žiemos pavasaris labai spėrai aušo.* ŽemR 1194. *Vaikas iš po ligos atkuto.* Grk. *Ilsėjomės iš po kelionės.* ŽemR IV 218.

6. KONSTRUKCIJOS SU PRIELINKSNIU nuo

6.0. Prielinksnio *nuo* laiko reikšmė iškeliamą arba vienas kitas šios reikšmės pavyzdys pateikiamas įvairiuose gramatikos darbuose (žr. A. Schleicher 1856: 288; J. Jablonskis 1957: 655–656; P. Būtėnas 1930: 94; Lietuvių kalbos gramatika 1971: 598). Plačiau prielinksnio *nuo* laiko reikšmę aptaria E. Frenkelis (1929: 116–117).

Laiko konstrukcijos su prielinksniu *nuo* ir kilmininku labai produktyvios ir gausiai vartojamos tiek šnekamojoje, tiek raštų kalboje. Jos reiškia: 1) veiksmą ir pradinę jo laiko ribą, 2) veiksmą ir jo įvykimo momentą.

6.1. Konstrukcijos, reiškiančios veiksmą ir pradinę jo laiko ribą

6.1.1. Konstrukcijos su prielinksniu *nuo* ir kilmininku, reiškiančios veiksmą ir pradinę jo laiko ribą, yra konstrukcijų su prielinksniais *iki*, *lig(i)* ir kilmininku, reiškiančių veiksmą ir galinę jo laiko ribą, sintaksiniai antonimai.

Jų veiksmažodžiu reiškiamas veiksmas gali prasidėti tiek daiktavardžiu pasakyto laiko ribose, tiek pasibaigus daiktavardžiu pasakytam laikui³, plg.:

Mano motina ją nuo jaunystės pažino. ČiurlRR II 244. Langai tebebuvo užkalti dar nuo žiemos. SimonOBT 42. Nuo kūlimo nebebuvo atėjusi. Ėr. Nuo pat sekminių nebebuvo rimto lietaus. CvR VIII 101. Jis jau nuo pusryčių siūsčiojo skvernais. PaukštPM 56.

Konstrukcijų su prielinksniu *nuo*, reiškiančių veiksmą ir pradinę jo laiko ribą, pagrindinių dėmenų sudaro abiejų veikslų veiksmažodžiai. Vyrauja konstrukcijos su eigos veikslų veiksmažodžiais.

Priklasomuoju dėmeniu dažniausiai eina laiko savykas reiškiantys, rečiau – kitų leksinių reikšmių daiktavardžiai.

Be pažyminių gali eiti dauguma laiko savykas žyminčių daiktavardžių (išskyrus 6.1.6.–6.1.8. nurodytus atvejus).

Kalbamoms konstrukcijoms su prielinksniu *nuo* būdingas ir kiekybės reikšmės atspalvis.

6.1.2. Gausiausiai vartojamos konstrukcijos su paros dalį (paprastai su *rytas*), metų laikų, švenčių, valgymo meto, žmogaus amžiaus periodą, darbo, poilsio, apeigu laiko ir pan. pavadinimais.

Gi nuo ryto vaikštome su tuo istoriku po muziejus. VienR VII 138. Jau tėvas nuo apyašrio aria. Ds. Nuo gaidžiagystės du klojimus iškūlė. Dkš. Aš jau nuo pavasario šiaudų nebeturiu. Dov. Norbertas dirbo Vilniuje nuo vidurvasario. Gud-GuzKIT I 175. Čia dar nuo pereito rudens ir žiemos buvo užsilikę visokių šapų. Myk-PutR VI 169. Nuo Jurgio dievas daržinę atidaro. Lt V 379. Tik nuo jurginių parsisamdydavo merga. VienIMA 7. Mes nuo kalėdų karvėms kratinių kratom. LKŽ VI 450–451. Karvė dar nuo pietų neperkelta. Ds. Jiedu abudu girtuokliau nuo pat priešpiečių. VaižgRR I 451. Nuo pat kūdikystės jis pradėjo savarankišką gyvenimą. MarcBR 36. Turėjo tas sūnus nuo jaunystės auginamą jauteli. LTR 232. Jau nuo rugiapjūtės niekas nebejojo nakties. Lt IV 565. Nuo ano sekmandienio su manimi nebekalba. SimonNTP 143. Nuo balandžio dirbu čerpinėjė, bet ir ten tas pats. Vks. Sesutės mūsų nuo senobės dévėjo margus rūbelius. MairPB₁ 41. Mūsų Baltija nuo amžių plaka smėli. SNérP₁ 241.

³ Per griežtas K. Musteikio teiginys, kad lietuvių kalbos laiko konstrukcijų su prielinksniu *nuo* veiksmažodžio veiksmas neužgriebia daiktavardžiu pasakyto laiko (1972: 257).

Pagal tokį teigimą pasakymas *nuo 1955 metų gyvena Vilniuje* reikštų, jog 1955 metais Vilniuje dar negyveno, o pradėjo gyventi tik 1956 metais; pasakymas *nuo pirmadienio lyja* reikštų, kad pirmadienį nelijo, o pradėjo lyti tik antradienį ir t. t.

6.1.3. Konstrukcijos su procesus žyminčiais daiktavardžiais leksiškai nėra ribotos, bet vis dėlto palyginti su konstrukcijomis, i kurių sudėtį jeina laiko sąvokų pavadinimai, vartojamos kiek rečiau.

Nuo pat dvidešimt ketvirtųjų metų sukilio nematytas kalėjime dalykas. Gud-GuzR V 243. Nuo Palangoje buvusio vaidinimo ir nuo nepasisekimo antrą vasarą Mintaujoje prasidėjo atvira kova už spaudą. PetkK 684. Buvome nesimatę gana ilgai: nuo pat mano arešto. Gud-GuzR V 94. Nuo gimimo nebuvu matęs tokiu medžių, Lnkv. Nuo Petro išėjimo neapsakomai jai širdi sopėjo. BilR₁ I 231.

Gana retai pasitaiko šios reikšmės konstrukcijų ir su kitokios leksinės reikšmės daiktavardžiais, pavartotais metonimiškai laiko reikšme.

Ši tradicija gyvuoja jau nuo Jablonskio (trš.). Kai tik nuo sniego nelijo. Skr.

6.1.4. Apsčiai vartojama konstrukcijų, sudarytų su vietas ar daiktus žyminčiais daiktavardžiais. Jos yra percinamos ir turi erdvės – laiko reikšmę.

Jau nuo pat Dinbarko nebepavaldoma galva sviro į šalį. VaižgRR II 72. Nuo pusiaukelės pradėjo švisti. Vkš. Nuo dešimto ketureilio kartojama sena lyrinė daina. LKŽ V 653.

6.1.5. Šnekamojoje kalboje pasitaiko konstrukcijų, kurių priklausomajį dėmenį sudaro vienas skaitvardžio kilmininkas su prielinksniu *nuo*. Kuri daiktavardžių atstoja tuo atveju skaitvardis, būna aišku iš konteksto ar kalbos situacijos.

Vakar atsiguliau nuo penkių. Jnšk. Nuo penkioliktos einu atostogų. Vkš.

6.1.6. Laiko mato vienetus ir neapibrėžtą laiko kiekį žymintys daiktavardžiai, taip pat žodžiai *diena*, *naktis* veiksmą ir pradinę jo laiko ribą reiškiančiose konstrukcijose vartojami su struktūriškai būtiniais pažyminiais.

Nuo XVI a. samdytinei kariuomenei vadovavo kiemo, arba lauko, etmonas. LI I 166. Nuo 63-čiųjų metų valdė jis žemės plotelių. LzPR II 13. Dar neati-davus nuo anų metų. Brt. Tai truko maždaug nuo lapkričio mėnesio per visą žiemą. IvanAŽP 113. Nuo šios valandos tau užsidaro mūsų durys. Vkš. Juodu daug kas siejo nuo tos akimirkos, kai prieš pustrečių metų jie susitiko Merkinės areštinėje. BaltrTK I 309. Nes Grėtė nuo pat savo vestuvių dienos neturi ramybės. Simon R V 13. Nuo pirmos dienos sekioja viena kitą piktomis akimis. ČiurlRR II 243. Nuo pirmadienio nakties akių nesudėjau. Grl.

Šitokių konstrukcijų priklausomuoju dėmeniu einantis daiktavardis kartu su pažyminiu dažnai reiškia datą ar kitą konkretų laiką, ypač kai pažyminys – kelintinis skaitvardis. Tačiau, kaip matyti iš pavyzdžių, daiktavardis kartu su pažyminiu gali sudaryti ir apstabarėjusi junginį, savo reikšmę artimą prieveiksmiams *nuo šiol*, *nuo tada*. Ypač tai pasakytina apie neapibrėžtą laiko kiekį žyminčius daiktavardžius ir žodį *dieną*. Tuo atveju daiktavardis kartu su pažyminiu reiškia ne konkretų, o tam tikrą apibendrintą laiką.

6.1.7. Neretos konstrukcijos, kurių priklausomuoju dėmeniu eina bendras laiko sąvokas žymintys daiktavardžiai su struktūriškai būtinais pažyminiais. Šiuo atveju daiktavardis su pažyminiu paprastai sudaro apstabarėjusį junginį, savo reikšmę artimą prieveiksmui *nuo tada*.

O aš nuo to karto nebeliečiau nei žiogo, nei paukšteliu. SajK 32. Nuo to sykio jis dar gudriau apeina caro bernų akis. CvMS 129–130. Nuo šio laiko sumuštingų senųjų kunigaikščių dinastijų palikuonys daugiau nebekėlė pretenzijų. LI I 84. Nuo Galilėjaus laikų žiūronų konstrukcijoje išvyko daug pasikeitimų. SlavénSS 90. Ir vis dėlto nuo to meto padėtis lageryje ēmė pamažėli gerėti. SruogR V 26.

6.1.8. Konstrukcijos su daiktavardžiais *galas*, *pabaiga*, *pradžia*, *pusė*, *vidurys*, einančiais su būtinais pažyminiais, reiškia veiksmą ir konkretią laiko tarpo dalį, nuo kurios tas veiksmas prasideda.

Nuo XIX amžiaus galio revoliucinės nuotaikos ima ryškėti visuose šalies kampeliuose (tsp.). Elektrometalurgija pradėjo vystytis tiktais nuo XIX amž.

pabaigos. NovodvMT 41. Mūsų studentai jau nuo gegužio pradžios neturi kuomi už butus užsimokėti. Myk-PutR I 655. Nuo rugpjūčio vidurio paspartėja vaisių minkštėjimas. LKŽ VIII 227.

6.1.9. Veiksmą ir pradinę jo laiko ribą reiškiančios konstrukcijos su prielinksniu *nuo* ir daiktavardžiu, žyminčiu žmogaus amžių, paros dalis, metų laikus bendras laiko sąvokas, kilmininku yra sinonimiškos konstrukcijoms su prielinksniu *iš* ir atitinkamų daiktavardžių kilmininku (dėl šių konstrukcijų reikšmių atspalvių žr. 4.1.), plg.:

Nuo kūdikystės svajota svajonė išsipildė. SimonR V 300. Aš jau iš pat vaikystės temoku létai galvoti. SimonNTP 371. Iš pat ankstaus ryto slankioja pakluonėmis. GricŽ 60. Rūbus turėjome iš vasaros. ŠRagSD₁ 71. Daug plotų mūsų krašte liko iš rudens neapséta. PetkKMD 463. Mūsų žmonės Lietuvoje iš senovės taip galvoja. BinkRn 107. Ir iš pirmos dienos toji ragana pradėjo nekeisti tūdyjejų vaikučių. BsRP 144. Pažino dar iš tų laikų, kai ir jis gyveno Šelikūnų kaime. VienR V 33.

6.2. Konstrukcijos, reiškiančios veiksmą ir jo įvykimo momentą

6.2.1. Konstrukcijų su prielinksniu *nuo* ir kilmininku veiksmo įvykimo momento reikšmė nėra aiškiai atsiskyrusi nuo pradinės veiksmo laiko ribos reikšmės ir susikristalizavusi į visiškai savarankišką reikšmę. Galima kalbėti tik apie tokios reikšmės užuomazgas, nes beveik visada galimas dvejopas tokį konstrukcijų traktavimas. Todėl tokiose konstrukcijose vartojamo prielinksnio *nuo* reikšmė gramatikos darbuose atskirai dažnai nė nekeliamas (plg. P. Büténas 1930 : 94; J. Kruopas 1953 : 26; Lietuvių kalbos gramatika 1971 : 598). Veiksmo įvykimo momento reikšme vartojamą prielinksnių *nuo* išskiria ir pavyzdžių duoda tik E. Frenkelis (1929: 116–117).

Kalbamos reikšmės konstrukcijos literatūrinėje kalboje sudaromos su įvykio veikslo veiksmažodžiais, žyminčiais vienkartinį veiksmą. Bene ryškiausią veiksmo įvykimo momento reikšmę turi konstrukcijos su daiktavardžiais *rytas*, *vakaras*, *pavasaris* ir *ruduo*.

Kedulis nuo pat ryto vél išėjo į kalvę. Myk-PutR VI 219. Jurgaitis nuo vakaro atsigulė visai sveikas. LKŽ. Mykoliuką nuo pavasario ganytų išleisiu. VienIMA 72. Kiti ūkininkai visus laukus nuo rudens susiaria. Vvr.

Apie šių konstrukcijų sinonimus žr. 4.2.2.

Su kitų reikšmių daiktavardžiais tokios konstrukcijos yra atsitiktinės.

Nuo XV a. pradžios Lietuvoje buvo sudarytos Vilniaus ir Trakų vaivadystės. LI I 166. Štai nuo XIX amžiaus pusės buvo panaikinta baudžiava. Katkr 10.

Šitokiai atvejais literatūrinėje kalboje paprastai vartojamos sinoniminės konstrukcijos su vandininku. Jų veiksmo įvykimo momento reikšmė visiškai aiški, nedviprasmiška, plg.:

XV a. antroje pusėje ypač daug valstiečių buvo išdalyta didikams. LI I 155.

7. KONSTRUKCIJOS SU PRIELINKSNTIAIS *nuo – iki*, *nuo – lig(i)*

7.1. Dabartinėje literatūrinėje kalboje neretos laiko konstrukcijos, kurių priklausomuoju dėmeniu eina du prielinksniai su linksniais: prielinksnis *nuo* su kilmininku ir prielinksnis *iki* arba *lig(i)* su kilmininku (*nuo ryto iki vakaro lakstau, baudžiama nuo trejų ligi penkerių metų*). Šitokiomis konstrukcijomis reiškiamas veiksmas ir jo laiko ribos. Jų, kaip ir konstrukcijų su prielinksniu *tarp* (plg. 10.), priklausomuoju dėmeniu pasako ma pradinė ir galinė laiko ribos, tarp kurių vyksta ar įvyksta veiksmas. Skirtingai nuo konstrukcijų su prielinksniu *tarp* kalbamos

konstrukcijos turi labai ryškų trukmės reikšmės atspalvį. Antra vertus, išleidus vieną kurį šių konstrukcijų priklausomojo dėmens elementą (kilmininką su prielinksniu nuo arba kilmininką su prielinksniais *iki*, *lig(i)*), dažnai įmanomos konstrukcijos ir su likusiu priklausomojo dėmens elementu, tačiau tokios konstrukcijos turės tokią reikšmę, kaip konstrukcijos su prielinksniu nuo arba konstrukcijos su prielinksniais *iki*, *lig(i)*.

7.2. Konstrukcijų pagrindiniu dėmeniu gali eiti abiejų veikslų veiksmažodžiai, tačiau vyrauja konstrukcijos su eigos veikslo veiksmažodžiai.

Šios konstrukcijos iš esmės sudaromos su tą pačią reikšmių daiktavardžiais, kaip ir konstrukcijos su prielinksniais *nuo*, *iki*, *lig(i)*.

Dažniausiai vartojamos konstrukcijos su laiko sąvokas, rečiau su procesus žyminciais daiktavardžiais.

Nuo ankstaus ryto iki vakaro skambėjo priekalas. KrėvRg 185. Kazimieras dabar nuo ryto iki vakaro pražūdavo laukuose. BaltPV I 254. Nuo rudens iki pavasario avėdavau klūmpėmis. VenclPU 46. Ir nuo kalėdų iki Naujųjų metų Barbė tikrai nesijuokė. SimonR V 104. Nuo pietų ligi vakarienės nupjovė visą pievą. Grl. Mėnuo švietė nuo saulės laidos iki užtekėjimo. BalčAP 275.

Kai pradinę ir galinę laiko ribą reiškia tas pats daiktavardis, konstrukcijos priklausomajame dėmenyje to daiktavardžio kilmininkas gali būti pasakytas tik su vienu prielinksniu, o su kitu gali eiti jį pavaduojančio įvardžio kilmininkas.

Nuo vieno sek madienio iki kito su Tamošienės pagalba siuvo ir perdirbinėjo senus motinos rūbus. LzPR II 379.

7.3. Laiko mato vienetus, bendras laiko sąvokas žymintys daiktavardžiai, taip pat žodžiai *galas*, *pabaiga*, *pradžia*, *pusė*, *vidurys* visada eina su būtinais pažyminiais. Tie pažyminiai kartu su daiktavardžiais labai dažnai sudaro junginius, žymincius tam tikras datas.

Nuo 1942 metų rugsėjo mėnesio iki 1943 metų rugpjūčio mėnesio [...] nacistai čia sunaikino daugiau kaip 500 tūkstančių kalinių. T 1970 297. Tokie kapinynai pajūrio rutoje nuo pirmųjų mūsų eros amžių išsilakė iki VI a. LI I 29. Nuo žilos senovės ligi šių laikų dreba mūsų žemė. LzPR VII 287. Medžioti galima nuo liepos mėn. 20 d. iki vasario mėn. 1 d. MastTZ 507. Jų galima matyti nuo balandžio pradžios iki spalio. IvanAŽP 220. Lietuvė šviežiai padėti kiaušinai randami (= padėtų kiaušinių randama) nuo balandžio mėnesio pusės iki gegužės mėnesio pradžios. IvanLP III 86.

7.4. Ypač aiškią veiksmo ir jo trukmės reikšmę turi konstrukcijos, i kurių priklausomajį dėmenį įjina kiekiniai skaitvardžiai ar juos pavaduojantys kitų kalbos dalių žodžiai.

Šis procesas trunka nuo 15 iki 30 valandų. NovodvMT 51. Vienas toks supulsavimas trunka nuo kelių valandų iki keliai dešimt dienų. MG1969 6 4.

7.5. Pasitaiko konstrukcijų, kurių priklausomajį dėmenį sudaro ne daiktavardžiai, o skaitvardžiai. Tokiai skaitvardžiai dažniausiai pasakomos vālandos arba mėnesio dienos.

Išsėdėjome prie to nelemtos stalčiaus nuo trečios iki pusės devintos. PetkK 704. Nuo aštuntos ryto iki dešimtos vakaro sukdayaus lotyniškoje virtuvėje kaip vijurkas. VienIMA 197. Pareiškimai priimami kiekvieną mėnesį nuo šešioliktos iki dvidešimtos. (tsp.).

8. KONSTRUKCIJOS SU PRIELINKSNIU po

8.0. Konstrukcijos su prielinksniu *po* ir kilmininku, išskyrus apstabarėjusias būdo reikšmės konstrukcijas, paprastai reiškia laiką (plg. Lietuvių kalbos gramatika 1971: 649 – 650).

Konstrukcijos su prielinksniu *po* ir kilmininku yra konstrukcijų su prielinksniu *prė* ir galininku bei konstrukcijų su prielinksniu *pirm(a)* ir kilmininku sintaksiniai antonimai.

Senesniuose raštuose prielinksnis *po* laikui reikšti buvo vartojamas dar ir su naudininku bei įnagininku (žr. E. Fraenkel 1929: 154–157; J. Otrębski 1956: 332–334; J. Palionis 1967: 182–183). Tarmėse prielinksnis *po* su šiais linksniais laiko reikšme ir dabar dar vartojamas (žr. Z. Zinkevičius 1966: 423). Pavienių laiko konstrukcijų su prielinksniu *po* ir naudininku pasitaiko grožinės literatūros kūriniuose, p.vz.:

O po kiaulienai, po dešrų pats [alus] i gerklę sunkias. VaižgR VIII 77.
Egi po maištui kad pakilo, pakilo. Gud-GuzR I 14.

Dabartinei literatūrinei kalbai laiko konstrukcijos su prielinksniu *po* ir naudininku ar įnagininku visiškai nebūdingos. Literatūrinėje kalboje vartojamos konstrukcijos su prielinksniu *po* ir galininku čia nebus aptariamos, nes nepriklauso svarstomai temai.

Konstrukcijos su prielinksniu *po* ir kilmininku reiškia: 1) veiksmą ir laiką, kuriam pasibaigus tas veiksmas realizuojamas, 2) veiksmą ir laiko kiekį, skiriantį tą veiksmą nuo ankstesnio laiko.

8.1. Konstrukcijos, reiškiančios veiksmą ir laiką, kuriam pasibaigus tas veiksmas realizuojamas

8.1.1. Konstrukcijų su prielinksniu *po* linksniuojamuoju žodžiu reiškiamas laikas tėra tik orientyras laiko linijoje, kurio atžvilgiu veiksmažodžio veiksmas yra vėlesnis. Kitaip tariant, veiksmas realizuojamas ne linksniuojamuoju žodžiu pasakyto laiko tarpo viduje, o po jo galinės ribos. Tačiau to, ar veiksmas sekā betarpiškai po galinės pasakyto laiko tarpo ribos, ar yra atsiųs nuo jos, kalbamų konstrukcijų dėmenys nerodo, plg.:

Po priešpiečių važiuojame toliau. VenclJA 427. *Pelytė grīžo namo jau po vidudienio.* VienR II 276.

Kai būtina akcentuoti, kiek laiko skiria veiksmažodžio veiksmą nuo daiktavardžiu žymimo ankstesnio laiko, tada konstrukcija išplečiama dar kitu linksniuojamajo žodžio linksniu ar linksniu su prielinksniu, plg.:

Lygiai savaitę po vestuvių senis staiga pasimirė. ŽemR IV 420. *Atsira-
dau pasaulyje kelios savaitės po baudžiavos panaikinimo.* PetK 326. *Už
keturių dienų po apsiveršiavimo karvė jaučiasi visai gerai* (tsp.).

8.1.2. Dažniausiai vartojamos konstrukcijos, kurių priklausomuoju dėmeniu eina paros dalis, metų laikus, savaitės dienas, šventes, valgymo metą, darbo, poilsio, apeigų, istorijos laikotarpiaus žymintys daiktavardžiai.

Tik po nakties mums pateka aušrinė. Myk-PutBV 138. *Po pusiaunakčio buvo girdėti klykčiojimas, siautimas.* LKŽ VI 87. *Po žiemos ir senelė atkuto.* Alk. *Ir vasara tik po pavasario teateina.* Vdk. *Po sekmadienio pjausime kviečius.* T 1967 111. *Tais metais užšalo tik po kalėdų.* Avyž ISK 29. *Po pusryčių tuoju ir išvažiavo.* PaukštK 143. *Po rugiapjūtės kviečiai užgrius.* BaltPV II 282. *Po mėslavežio buvo stengiamasi laukus tuoju aparti.* LEB 67. *Po pertraukos eina į kitą klasę.* PaukštPM 150. *Po atostogų grižęs į Kauną, vėl redagavau žurnalą.* VenclJA 215. *Po adventų ir vestuvės buvo sutartos.* Gricž 302. *Tik po lenkmečio šitos gimnazijos durys ir „klopų“ vaikams atidaryta.* BsRR 11. *Po dylikės vėl prapuola.* Lt IV 642.

8.1.3. Kitą labai produktyvią grupę sudaro konstrukcijos su procesus ir būsenas žymintiais daiktavardžiais.

Jis po ligos atsikvošėjo. Lp. *Po vienos savaitės apsiausties jie [...] pa-
ėmė Pskovą.* LI I 71. *Vėl po ilgų ginčų ir kalbų, po kudakavimų, bliovimų*

ir šauksmų atidavė kiaulaitę auklėti katinui. CvR VII 314. *Po varžytinių Juergis Kilpa pradėjo kvaitelioti.* LKŽ VI 1032. *Po apvaisinimo piesteliniai žiedų burbuolė labai išauga.* F II 20. *Martelė, lyg negera padariusi, visai po maudykles nesirodo.* CvMS 201. *Po šito kivirčo Domantienė keletą dienų galvojo, kas jai toliau veikti.* GrušK 53. *Po liuobos einam pusryčių.* BaltPV II 347. *Po draugo operacijų Krizas šiek tiek mažiau kenčia.* CvMS 305. *Po audrų spindės saulutė.* JanR I 189.

8.1.4. Ne tokią ryškią laiko reikšmę turi konstrukcijos su kitų leksinių reikšmių daiktavardžiais: su asmenų, gyvūnų, vietų, valgių, daiktų, istorinių dokumentų ir pan. pavadinimais.

Po Bagdono atėjo ir jam eilė. Vkš. *Po provinciališko Kauno J. Tysliava pateko visai į kitą aplinką.* TyslNR 8. *Po kopūstų atnešė prielaidienos.* KatKR 183. *Po versio karvė davė pilną kibirą krekenų.* Grš. *Po arbatos, kaip kas vaka, žmona dėliojo pasjansą.* VienR II 222. *Po valgių ir gérimu meisterio namas ištuštėja.* CvMS 183. *Po ašarų nusikrizens, ir bus gerai.* Vj. *Po trečiojo Lietuvos statuto bitininkystės teisėje žymesnių pakitimų nebuvo padaryta.* LEB 147. *Juodasis pūdymas dažniausiai laikomas po vasarojaus.* MonstP 161.

8.1.5. Tokią pat reikšmę turi konstrukcijos, sudarytos su daiktavardiškaisiais (paprastai asmeniniais) įvardžiais.

Po manęs kitas ateis. JablRR I 660. *Jis vis labiau pradeda galvoti apie tuos, kurie turės gyventi po jo...* VenclGD₁ 79. *Po mūs nebus mūs.* Klvr. Nuomininkas, nuo to, gyveno rankas nuleidęs; juo blogiau, juo arčiau galio; lyg tyčia, kad po jo niekas kitas nebeagyventų. VaižRR I 272. *Tik po visko atvažiavo milicininkai.* Vkš.

8.1.6. Sudaroma konstrukcijų ir su skaitvardžiais, vartojamais valandų, mėnesio dienų ar metų reikšme. Tokios konstrukcijos būdingesnės šnekamajai kalbai.

Po devynių atėjo dar viena sanitarė. SirGirŠV 16. *Po keturiadasimtujų iš esmės pasikeitė Lietuvos valstiečių padėtis (trš.). Skolą žadėjo grąžinti po penkioliktos.* Grl. *Po septynių aš jau nebeguliu.* Iš.

8.1.7. Bendras laiko sąvokas ir laiko kiekį žymintys daiktavardžiai šios reikšmės konstrukcijose visada turi struktūriškai būtiną pažyminių. Šitokios leksinės sudėties konstrukcijų pasitaiko labai retai.

Po ledynų laikotarpio klimatas vėl atšilo. IvanAŽP 53. *Po maudymosi sezono paplūdimys apmiršta (tsp.). Po aštuntos valandos čia vaikščioti pavojinga (trš.).*

8.2. Konstrukcijos, reiškiančios veiksmą ir laiko kiekį, skiriantį tą veiksmą nuo ankstesnio laiko

8.2.1. Konstrukcijų pagrindiniu dėmeniu eina abiejų veikslų veiksmažodžiai. Priklasomajį dėmenį paprastai sudaro laiko sąvokas reiškiantys daiktavardžiai, vieni ar su kiekjų žyminčiais žodžiais. Procesus reiškiantys daiktavardžiai šitokioms konstrukcijoms sudaryti vartojami labai retai ir visada su kiekjų žyminčiu žodžiu, plg.:

Po poros reisų tokio „žvejo“ nė su auksu nebeįviliosi į jūrą (tsp.).

8.2.2. Laiko kiekis, skiriantis veiksmą nuo ankstesnio laiko, būna apibrėžtas (a) ar neapibrėžtas (b).

a) Apibrėžtas laiko kiekis reiškiamas laiko mato vienetus žyminčiais daiktavardžiais, kurie gali eiti tiek vieni, tiek su kiekiniais skaitvardžiais. Su kitas laiko sąvokas žyminčiais daiktavardžiais šiuo atveju visada vartojami kiekiniai skaitvardžiai. Pastarosios leksinės sudėties kalbamos konstrukcijos neproduktyvios.

Po mėnesio bulves kast pradėsim. Rk. *Po pusvalandžio ji atsirado vėl prie Šaritkų.* PaukštK 187. *Po savaitės Jadvyga grįžo iš Vilniaus.* Myk-PutR

VII 108. *Po šešių mėnesių jis atsiminė téraq.* BalčTVN₁ 76. *Pirmą kartą po keturių parų kovotojai valgo pasigardžiuodami.* MarcBR 224. *Truputį pastovėti gandriukai pradeda tik po dviejų savaičių.* IvanAPŽ 246. *Užeik pas mus po poros dieną.* Als. *Po dviejų žiemų mečiau mokyklą.* GrL.

b) Neapibrėžtas laiko kiekis reiškiamas vienais neapibrėžtų laiko kiekij žyminciais daiktavardžiais arba kitas laiko sąvokas žyminciais daiktavardžiais, einančiais su neapibrėžtų kiekij žyminciais žodžiais.

Staiga toluomo kažkas suūžia, o po akimirkos sugriaudžia jau virš galvų. MarkPRL 48. *Misiulis išėjo ir po minutėlés grīžo su pinigais.* KrėvRg 227. *Po kelių savaičių pašaukė į teismą vieną tik Cinoką.* ŽemR II 105. *Po kelerių metų senis pasimirė.* Myk-PutR VI 265. *Po keliolikos minučių Povilas laikė du gražius ir stiprius popierėlius, ant kurių pažymėtas šimtinis skaitmuo.* MarcBR 79. *O paskui po daugelio dienų buvo laidotuvės.* SimonOBT 31. *Po keleto nemiegotų naktų ir dienų [...] Stenia pabaigė darbą.* LzPR 394.

Neapibrėžtų laiko kiekij rodo ir daiktavardis *laikas* su kiekij žyminciu žodžiu, su kuriuo sudaro apstabarėjusį junginį.

Po ilgoko laiko mokytojas grīžo. VenclR II 45. *Po kurio laiko pasigirdo anoje vartų pusėje žingsniai.* KrėvRg 262. *Po kiek laiko atsikvošėjo, lyg iš miego pabudo, kad jam piniugų nebéra.* Lnkv.

8.2.3. Konstrukcijos su prielinksniu *po* ir kilmininku, reiškiančios veiksma ir apibrėžtą (a) ar neapibrėžtą (b) laiko kiekij, skiriant tą veiksma nuo ankstesnio laiko, yra sinonimiškos konstrukcijoms su prielinksniu *už* ir kilmininku (žr. 11.), plg.:

a) *Atidavė skolą už mėnesio.* Ant. *Eisim už metų pas tavo tévus.* BsRP 235. *Juk mama už savaitės dar tik parvažiuos.* LzPK 41. *Tas už trijų dienų ir numirė.* Lt IV 481. *Už pūsės valandos pradės rinktis žmonės.* LzPR VII 168.

b) *Sugrišiu už valandėlęs.* Pn. *Už kelių minučių jis paleido ši daiktą iš snapo.* IvanLP III 27. *Mano traukinys Tilžės–Klaipėdos link išeina už keleto valandų.* SimonNTP 154.

9. KONSTRUKCIJOS SU PRIELINKSNIU *prie*

9.1. Prielinksnis *prie* senesniuose raštuose laiko reikšme buvo vartojamas ne tik su kilmininku, bet ir su naudininku (E. Fraenkel 1929: 35; J. Palionis 1967: 184–185). Dabartinėje literatūrinėje kalboje šis prielinksnis visada eina su kilmininku (J. Būtėnas 1930: 116–118; J. Kruopas 1953: 27; M. Čaikauskas 1963: 11–13; Lietuvių kalbos gramatika 1971: 604–605).

Laiko konstrukcijos su prielinksniu *prie* literatūrinei kalbai nelabai būdingos (J. Kruopas 1953: 27), ribotos leksiškai. Jomis reiškiamas veiksmas ir jo realizavimo laikas.

9.2. Ryškesnę laiko reikšmę turi tos konstrukcijos, kurių priklausomajį dėmenį sudaro asmenis, procesus, tam tikrus reiškinius bei laiką žymintys daiktavardžiai.

Kronika buvo rašoma prie Vilniaus vyskupo Povilo Alšeniškio. JučLM 185–186. *Bet prie jaunos mergaitės taip kalbėti.* SruogR III 231. *Prie tarnaitės ir grafas Marijonas bei viešnia vengė savo dirbtinės užuojaautos.* VienR II 51. *Prie marčios mirė.* Skr. *Prie pietų tarnavo ir padavinėjo valgius kitas būrys dvasių.* BalčGK 190. *Prie kavos permetė rytinį laikraštį.* VenclGD₁ 175. *Kelkis, išsiklibinsi prie darbo.* Šts. *Prie laužo prisimena žmonas.* MarukŽŠG 20. *Prie vakaro vėl ima niauktis.* Všt.

Vietoj daiktavardžių laiko reikšme kartais pavartojami ir daiktavardiškieji įvardžiai.

Prie jo ir mums bus geriau gyventi. LKRŽ 93. *Nedrīso prabilti prie jū lietuviškai.* LKŽ.

9.3. Nemaža dalis kitų reikšmių (pavyzdžiui, būdo, sąlygos, vietas ir kt.) konstrukcijų su prielinksniu *prie* sakinyje irgi neretai igyja laiko reikšmės atspalvį⁴.

Šnektose, be anksčiau minėtų, vartojama ir kitokių laiko reikšmių konstrukcijų, tačiau literatūrinei kalbai jos nebūdingos. Jų vietoj vartojamos kitos laiko konstrukcijos (žr. J. Kruopas 1953: 27).

10. KONSTRUKCIJOS SU PRIELINKSNIU *tarp*

10.1. Laiko konstrukcijos su prielinksniu *tarp* ir kilmininku reiškia veiksma ir jo laiko ribas. Dabartinėje literatūrinėje kalboje jos nelabai populiarios.

Pagrindiniu dėmeniu eina abiejų veikslų veiksmažodžiai. Priklasomajį dėmenį gali sudaryti laiko sąvokas ar procesus reiškiantys daiktavardžiai.

10.2. Su vienu daiktavardžiu kalbamos konstrukcijos sudaromos retai. Tuo atveju daiktavardis visada turi daugiskaitos kilmininko formą.

Tarp švenčių gerokai padirbėjome. BalkS 204. *Tarp seansų spinduliaivimas padidėjo keliais dešimtis kartų.* T 1970 290.

Dažnesnės konstrukcijos, kurių priklasomajį dėmenį sudaro du daiktavardžiai, sujungti jungtuku *ir*, kartais – *bei*.

Ir dabar jis laukė ateinant kito tarno tarp vienuolikės ir pusiau dylikės. BalčAŽ 11. *Mėslas į laukus paprastai būdavo vežamas tarp pavarario sėjos ir šienapjūtės.* MLTE II 565. *Sudegė tarp pusryčio ir pietų.* BütPM 132. *Tarp kalėdų bei trijų karalių yra dylikinės.* KG 401.

10.3. Laiko mato vienetus žymintys daiktavardžiai tokiose konstrukcijose visada turi struktūriškai būtinų pažyminių. Tuo atveju daiktavardis dažniausiai (bet ne visada) pasakomas tik antrojoje priklasomojo dėmens dalyje, einančioje po jungtuko, o pirmojoje téra pažyminio funkciją atliekantis žodis.

Tarp 400 ir 800 m. Lietuvos teritorijoje įvyko nauji dideli pasikeitimai. LI I 32. *Tarp 15–14000 m. pr. m. e. ir 8000 m. pr. m. e. buvo trys šalti ir drėgnii laikotarpiai.* RimPLG 12. *Jaunikliai šeriasi [...] tarp rugpjūčio ir spalio mėn.* IvanLP III 126. *Devynios keleivės buvo sumedžiotos tarp XI. 25 d. ir II. 15 d.* IvanLP II 68. *Juk tai turi įvykti tarp vienuoliktos ir dyliktos valandos nakties.* SimonVK II 110.

11. KONSTRUKCIJOS SU PRIELINKSNIU *už*

11.1. Laiko konstrukcijos su prielinksniu *už* ir kilmininku reiškia veiksma ir laiko kiekj, skirianti tą veiksma nuo ankstesnio laiko. Jos yra atitinkamų konstrukcijų su prielinksniu *prieš* ir galininku bei konstrukcijų su prielinksniu *pirm(a)* ir kilmininku, reiškiančių veiksmą ir laiko kiekj, skirianti tą veiksma nuo vėlesnio laiko, sintaksiniai antonimai.

J. Jablonskis šitokių konstrukcijų prielinksniu *už* tiek „Linksnuose ir prielinksnuose“, tiek savo straipsniuose yra keitęs prielinksniu *po* (žr. 1957: 667; 1959: 188, 231, 297). Taisymo motyvų, rodos, niekur nėra aiškiai suformulavęs, bet iš atskirų pastabų matyti, kad prielinksnio *už* vartoseną laiko reikšmę yra laikęs netaisykliniag, lietuvių kalbai svetimai (1959: 187–188, 229).

Tačiau lietuvių kalboje prielinksnis *už* šią reikšmę turi iš seno. Jo pavyzdžių yra raštų paminkluose (žr. A. Bezzenger 1877: 246; E. Fraenkel 1929: 178). Kaip rodo „Lietuvių kalbos atlaso“ medžiaga ir akademiniu „Lietuvių kalbos žodyn“ kartoteka, laiko konstrukcijos su prielinksniu *už* gyvos daugelyje lietuvių

⁴ Šitokių konstrukcijų pavyzdžių yra M. Čaiausko straipsnyje (1963: 11–13), ypač c poskyryje. Straipsnio autorius jas skiria prie laiko reikšmės, bet taip pat pažymi, kad tokios konstrukcijos turi ir kitų reikšmių atspalvių.

kalbos šnektų⁵. Jos pažįstamos ir tautosakoje. Šių konstrukcijų apstu akademiko J. Balčikonio vertimuose. Jų vartosena literatūrinėje kalboje dabar įteisinta (žr. B. Vosylytė 1951 : 31; J. Kruopas 1953: 28; Lietuvių kalbos gramatika 1971: 645 – 646; Dabartinės lietuvių kalbos žodynas 1972 : 878). Vadinas, dėl laiko konstrukcijų su prielinksniu už ir kilmininku teiktinumo dabartinei literatūrinei kalbai nėra jokių abejonių.

11.2. Konstrukcijų su prielinksniu už priklausomuoju dėmeniu reiškiamas laiko kiekis, skiriantis veiksmą nuo ankstesnio laiko, gali būti apibrėžtas (a) ir neapibrėžtas (b).

a) Apibrėžtas laiko kiekis reiškiamas laiko mato vienetus žymintais daiktavardžiais, einančiais su kiekiniais skaitvardžiais ar be ju.

Už mėnesio parvažiuos sūnus. Krsn. Už metų dievas jiems sūnų duoda. Lt IV 98. Dar maždaug už pusmečio atėjo pas mane Tamulio pusseserė. SimonNTP 389. Tegu už pusvalandžio ateina tavo pusbrolis. BalčHP 259. Už savaitės ir šienapjūtė prasidės. Vnd. Traukinys ateis už penkių minučių. Šk. Už dviejų parų rūgštis jau vartoja. KatkR 243. Dar už dviejų savaičių atėjo kitos melžėjos. Lnkv. Jis vos už dviejų savaičių atsipeikėjo nuo karo išpūdžių. PetKKMD 175. Už pusės valandos jau visa raštinė žinojo. KrėvLŽ 183. Iš mažu visada už dviejų dienų parvažiuoja. Šd.

b) Neapibrėžtas laiko kiekis reiškiamas neapibrėžtą laiko kiekį žymintais daiktavardžiais arba laiko mato vienetus žymintais daiktavardžiais, einančiais su neapibrėžtą kiekį pasakančiais žodžiais.

Už akimirkos driokstelėjo vienas šūvis (trš.). *Už valandėlės Kauno pusėje pasirodė dūmai.* Grl. *Už keleto minučių jis jau vilkos žingsniais pajūrio smėlynais į Rygą.* VaižgRR II 62. *Už kiek metų niekas ir nežinos.* Šd. *Už kelių dienų atvežė Joniškėlio vokiečio gydytojo receptą.* PetKKMD 620 – 621.

11.3. Visos konstrukcijos su prielinksniu už ir kilmininku, reiškiančios veiksmą ir apibrėžtą (a) ar neapibrėžtą (b) laiko kiekį, skiriantį tą veiksmą nuo ankstesnio laiko, yra sinonimiškos atitinkamoms konstrukcijoms su prielinksniu po ir kilmininku (žr. 8.2.). Jų reikšmės yra visiškai identiškos, be skirtinį atspalvių, tik konstrukcijos su prielinksniu už dabartinėje literatūrinėje kalboje šiek tiek retesnės negu konstrukcijos su prielinksniu po (žr. P. Būtėnas 1930: 135; Lietuvių kalbos gramatika 1971: 646). Plg.:

a) *Maždaug po mėnesio sugrižo į Bagdadą.* BalčTVN₁ 146. *Po metų išėjės iš kariuomenės,* dirbo įvairių laikraščių redakcijose. TyslNR 5. O Sikorskio linu po savaitės tikrai neberasime. AvyžlSK 79. *Po aštuonių dienų susodino mus į švarų trečios klasės vagoną* – ir išvežė iš Tilžės. SruogR V 39. Traukinys atėjo tik po pusės valandos. Jnš.

b) *Motiejus išnyko ir po valandėlės sugrižo.* Myk-PutR VI 153. *Petras išėjo po kelių minučių.* VenclGD₁ 33. *Po keleto valandų jis jau buvo mieste.* LankNR 101. *Tik po kelių dienų grįžo Pranas Strimas.* VenclGD₁ 240.

Papildomi sutrumpinimai

BsRR	– Basanavičius J. Rinktiniai raštai. V., 1970.
JuČLM	– Jučas M. Lietuvos metraščiai. V., 1968.
LAB	– Kulikauskas P., Kulikauskienė R., Tautavičius A. Lietuvos archaeologijos bruožai. V., 1961.
LastUD	– Lastauskienė M. Upės dovana. K., 1946.
MačAD	– Mačiulis J. Augo diemedis. V., 1961.
MarkPRL	– Markevičius A. Plakatas restorano lange. V., 1967.
MarukŽSG	– Marukas K. Žaliakalny šluoja gatves. V., 1962.
MastTZ	– Mastauskas S. Taikomoji zoologija. K., 1947.

⁵ Kai kuriose šnektose laiko konstrukcijų sudaroma su prielinksniu už ir naudininku (žr. Z. Zinkevičius 1966: 429). Dabartinėje literatūrinėje kalboje šitokios konstrukcijos nevartojamos.

- MG — Moksłas ir gyvenimas. Lietuvos TSR „Žirijcs“ draugijos žurnalas.
 MLTE — Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija. T. I—III. V., 1966—1971.
 MonstP — Monstvilaitė J. Piktžolės. V., 1967.
 RimPLG — Rimantienė R. Pirmieji Lietuvos gyventojai. V., 1972.
 SirGirŠV — Sirijos Gira V. Štai ir viskas. V., 1963.
 SlančSA — Slančiauskas M. Šiaurės Lietuvos sakmės ir anekdotai. V., 1975.
 ŠRagSD₁ — Šatrijos Ragana. Sename dvare. V., 1969.
 TysINR — Tysliava J. Nemuno rankose. V., 1967.
 ŽiugždLKG — Žiugžda J. Lietuvių kalbos gramatika. D. II. Sintaksė. K., 1957.

LITERATŪRA

- Bezzenberger A.** Beiträge zur Geschichte der litauischen Sprache auf Grund litauischer Texte des XVI. und des XVII. Jahrhunderts. Göttingen, 1877.
- Būtėnas P.** Lietuvių kalbos prielinksnių moksłas. K., 1930.
- Čaikauskas M.** Veiksmažodiniai lietuvių kalbos žodžių junginiai su prielinksniu „iš“. — „Vilniaus valstybinio pedagoginio instituto mokslo darbai. Lietuvių kalba ir literatūra“, 1959, t. VIII, p. 31—48.
- Čaikauskas M.** Veiksmažodiniai žodžių junginiai su prielinksniu „prie“ dabartinėje lietuvių kalboje. — „Kalbotyra“, 1963, t. IX, p. 5—15.
- Dabartinės lietuvių kalbos žodynas.** II papildytas leidimas. V., 1972.
- Dauzat A.** Grammaire raisonnée de la langue française. 3 éd. Lyon, 1947.
- Die deutsche Sprache.** Bd. 2. Leipzig, 1970.
- Endzelins J.** Darbu izlase. I. Rīgā, 1971.
- Fillmore Ch. J.** The Case for Case. — In: Universals in Linguistic Theory. New York e. a., 1968, p. 1—88.
- Fraenkel E.** Syntaxis der litauischen Postpositionen und Präpositionen. Heidelberg, 1929.
- Jablonskis J.** Linksniai ir prielinksniai. — Kn.: Rinktiniai raštai. T. I. V., 1957, p. 551—672.
- Jablonskis J.** Rinktiniai raštai. T. II. V., 1959.
- Jakobson R.** Beitrag zur allgemeinen Kasuslehre. — In: Travaux du Cercle Linguistique de Prague, T. VI. Prag, 1936, p. 240—288.
- Kilius J.** Dėl prielinksnio. — „Kalbotyra“, 1974, t. XXV(I), p. 43—52.
- Kruopas J.** Laiko aplinkybės reiškimai lietuvių kalboje. — „Tarybinė mokykla“, 1953, Nr. 7, p. 21—30.
- Kuryłowicz J.** Le problème du classement des cas. — Esquisses linguistiques. Wrocław—Kraków, 1960, p. 131—150.
- Lietuvių kalbos gramatika.** T. I. Fonetika ir morfologija. V., 1965.
- Lietuvių kalbos gramatika.** T. II. Morfologija. V., 1971.
- Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika.** I. Fonētika un morfoloģija. Rīgā, 1959.
- Otrebski J.** Gramatyka języka litewskiego. T. III. Nauka o formach. Warszawa, 1956.
- Palionis J.** Lietuvių literatūrinė kalba XVI—XVII a. V., 1967.
- Ružė A.** Aptykrio laiko konstrukcijos su prielinksniais. — „Kalbos kultūra“, 1971, sąs. 20, p. 10—13.
- Ružė A.** Laiko konstrukcijos su prielinksniu *pirma* (*pirm*). — „Kalbos kultūra“, 1972, sąs. 23, p. 41—46.
- Schleicher A.** Handbuch der litauischen Sprache. Litauische Grammatik. Prag, 1856.
- Schmidt W.** Grundfragen der deutschen Grammatik. Berlin, 1967.
- Szober S.** Gramatyka języka polskiego. Wydanie siódme. Warszawa, 1966.
- Ulvydės K.** Vienaskaitos kilmininko prieveiksmėjimas ir prieveiksmai su formantais -(i)o, -(i)o, -es dabartinėje lietuvių kalboje. — Kn.: Lietuvių kalbos morfoloġinė sandara ir jos raida („Lietuvių kalbotyros klausimai“, t. VII). V., 1964, p. 11—46.
- Vosylytė B.** Kada laiką nusakant vartoti prielinksni po, kada už? — „Tarybinė mokykla“, 1951, Nr. 12, p. 31.
- Zinkevičius Z.** Lietuvių dialektologija. V., 1966.
- Адмони В. Г.** Синтаксис современного немецкого языка. Л., 1973.
- Виноградов В. В.** Русский язык. Издание второе. М., 1972.
- Грамматика современного русского литературного языка.** Отв. ред. Н. Ю. Шведова. М., 1970.
- Жирмунский В. М.** О границах слова. — „Вопросы языкоznания“, 1961, № 3, с. 3—21.
- Исаченко А. В.** Грамматический строй русского языка в сопоставлении с словашским. Морфология. Ч. I. Братислава, 1954.
- Мещанинов И. И.** Члены предложения и части речи. М.—Л., 1945.
- Мустейкис К.** Сопоставительная морфология русского и литовского языков. Вильнюс, 1972.
- Никитевич В. М.** Грамматические категории в современном русском языке. М., 1963.
- Пешковский А. М.** Русский синтаксис в научном освещении. Издание седьмое. М., 1956.
- Репина Т. А.** О противопоставлении „ладеж—предлог“ в современном румынском языке. — „Научные доклады высшей школы. Филологические науки“, 1968, № 5, с. 91—99.

- Смирницкий А. И. Синтаксис английского языка. М., 1957.
 Сучасна українська літературна мова. Морфологія. Київ. 1969.
 Фортунатов Ф. Ф. Сравнительное языкокведение. — В кн.: Избранные труды. Т. 1. М., 1956, с. 23—197.
 Царева Г. В. Свободные словосочетания с предлогом. — „Вестник московского университета. Филология“, 1969, № 2, с. 31—41.
 Черкасова Е. Т. Переход полнозначных слов в предлоги. М., 1967.
 Шахматов А. А. Очерк современного русского литературного языка. М., 1941.
 Щерба Л. В. О частях речи в русском языке. — В кн.: Языковая система и речевая деятельность. Л., 1974, с. 77—100.
 Ярцева В. Н. Предложение и словосочетание. — В кн.: Вопросы грамматического строя М., 1955, с. 436—451.

А. РУЖЕ

ВРЕМЕННЫЕ ПРЕДЛОЖНЫЕ КОНСТРУКЦИИ С РОДИТЕЛЬНЫМ ПАДЕЖОМ В СОВРЕМЕННОМ ЛИТОВСКОМ ЛИТЕРАТУРНОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

В статье анализируются временные конструкции¹, в роли основного компонента которых выступает глагол, в роли зависимого компонента — родительный падеж имени существительного или местоимения с предлогами, а в некоторых случаях и имени числительного с предлогами. Освещается роль предлогов в структуре конструкции, лексический состав описываемых конструкций, их продуктивность, тенденции употребления, выявлены их значения и синтаксические синонимы.

В роли зависимого компонента изучаемых конструкций выступают имена существительные, обозначающие время, процессы, а иногда и конкретные объекты, как с обязательными определениями, так и без них.

Самыми продуктивными и наиболее часто употребляемыми являются конструкции с предлогами *iki*, *lig(i)*, *nuo*, *ro* и *uz*.

Конструкции с предлогами *iki*, *lig(i)* выражают: 1) действие и его конечный предел во времени (*kulia iki nakties* „молотят до ночи“, *ėjo lig(i) pietų* „шел до обеда“, 2) действие и его приблизительную продолжительность (*peri lig(i) (iki) dvieju savaičių* „высиживает около двух недель“). Конструкции с предлогами *iki*, *lig(i)*, выраждающие действие и его приблизительную продолжительность, синонимичны аналогичным конструкциям с предлогами *apie* (с винительным падежом), *artī*, *netoli* (*peri apie dvi savaites*, *peri artī (netoli) dvieju savaičių* „высиживает около двух недель“).

Конструкции с предлогом *nuo* чаще всего выражают действие и его начальный предел во времени (*dirba nuo jaunystės* „работает с юности“). Этим конструкциям синонимичны конструкции с предлогом *iš* (*dirba iš jaunystės* „работает с юности“), но последние довольно ограничены лексически. Изредка встречаются конструкции с предлогом *nuo*, которые выражают действие и момент его совершения (*nuo ryto susirgo* „утром заболел“). В этом случае они синонимичны аналогичным конструкциям с предлогом *iš*, а также конструкциям с винительным или с местным падежом (*iš ryto susirgo*, *rytą susirgo*, *ryte susirgo* „утром заболел“).

Конструкции с предлогом *ro* выражают: 1) действие и время, по истечении которого это действие реализуется (*ro pusryčių pradėjo kasti* „после завтрака начали копать“, *ro susirinkimo susirypko* „после собрания поссорились“), или 2) действие и количество времени, которое отделяет это действие от предшествующего времени (*ro mėnesio gržo* „через месяц возвратился“). Конструкции с предлогом *ro*, выраждающие действие и количество времени, отделяющее это действие от предшествующего времени, всегда синонимичны аналогичным конструкциям с передлогом *uz* (*uz mėnesio gržo* „через месяц возвратился“), но последние в литературном языке встречаются реже, чем конструкции с предлогом *ro*.

Конструкции с предлогами *nuo* — *iki* (*nuo ryto iki vakaro verkia* „с утра до вечера плачет“), *nuo* — *lig(i)* (*nuo pietų lig(i) vakarienės ilsisi* „с обеда до ужина отдыхают“), а также с *tarp* (*ateik tarp dešimtos ir dyliktos valandos* „приходи между десятью и двенадцатью часами“) выражают действие и пределы во времени, между которыми это действие реализуется.

Конструкции с предлогами *gale*, *pabaigoj(e)*, *pradžioj(e)*, *pusėj(e)*, *pusiau*, *vidury*, *viduryj(e)* выражают действие и его период (*miega vidury dienos* „спят в середине дня“) или момент его совершения (*pradžioj metų mirė* „в начале года скончался“, *gale vasaros atšilo* „в конце лета потеплело“).

Временные конструкции с предлогами *be*, *iš po* и *prie* в современном литературном языке непродуктивны, встречаются довольно редко.

¹ Временными конструкциями или конструкциями здесь называются словосочетания выраждающие временные отношения.

TEMPORAL CONSTRUCTIONS WITH GENITIVE AND PREPOSITIONS IN MODERN STANDARD LITHUANIAN

Summary

The paper discusses temporal constructions the principal component of which is a verb and the subordinate component is a noun, pronoun and in special cases a numeral in the genitive case with prepositions. The role of prepositions in the constructions, their different meanings, lexical structure, the productivity, the usage and their syntactical synonyms are also considered in the paper.

The subordinate component of the constructions in question is expressed by nouns denoting time, processes and in certain cases objects with or without attributes.

The most productive and frequently used are temporal constructions with the prepositions *iki*, *lig(i)*, *nuo*, *po* and *už*.

Constructions with the prepositions *iki*, *lig(i)* express 1) action and its time limit (*kulia iki nakties* "he threshes till the night", *éjo lig(i) pietų* "he was walking till the afternoon"); 2) action and its approximate continuation (*peri lig(i) (iki) dviejų savaičių* "they hatch about two weeks"). Constructions with the prepositions *iki*, *lig(i)* expressing action and its approximate continuation are synonymous to the corresponding constructions with the prepositions *apie*, *artி*, *netoli* (*peri apie dvi savaites*, *peri arti (netoli) dviejų savaičių* "they hatch about two weeks").

Constructions with the preposition *nuo* mostly express action and its initial limit (*dirba nuo jaunystės* "they work from youth"). These constructions are synonymous to the constructions with the preposition *iš* (*dirba iš jaunystės* "they work from youth") which are rather limited lexically. Constructions with the preposition *nuo* rarely express action and the moment it took place (*nuo ryto susirgo* "he fell ill in the morning"). In this case they are synonymous to the corresponding constructions with the preposition *iš*, accusative or locative (*iš ryto susirgo*, *rytą susirgo*, *ryte susirgo* "he fell ill in the morning").

Constructions with the preposition *po* express 1) action and the time after the expiration of which the action is realized (*po pusryčių pradējo kasti* "they began digging after breakfast", *po susirinkimo susipyko* "they quarrelled after the meeting") or 2) action and the period separating it from the previous time (*po mėnesio grīžo* "he returned after a month"). Constructions with the preposition *po* expressing action and the period separating it from the previous time are always synonymous to the constructions with the preposition *už* which are not so frequently used in standard Lithuanian (*už mėnesio grīžo* "he returned after a month").

Constructions with the prepositions *nuo – iki* (*nuo ryto iki vakaro verkia* "she cries from morning till night"), *nuo – lig(i)* (*nuo pietų lig(i) vakarienės ilsisi* "she rests from dinner till supper") and with *tarp* (*ateik tarp dešimtos ir dyliktos valandos* "come between ten and twelve") express action and time limits within which it is realized.

Constructions with prepositions *gale*, *pabaigoj(e)*, *pradžioj(e)*, *puséj(e)*, *pusiau*, *vidury*, *viduryj(e)* express action and its period (*miega vidury dienos* "she sleeps in the middle of the day") or the moment it took place (*pradžioj metų mirė* "she died at the beginning of the year", *gale vasaros atšilo* "it got warmer at the end of the summer").

Temporal constructions with the prepositions *be*, *iš po* and *prie* are not productive and are very rarely used in modern standard Lithuanian.